

CSIKÁNY TAMÁS

A honvédtüzérség megszervezése és szervezeti fejlődése 1848-ban

Az 1848-as honvédsereg szervezése számtalan területen rendkívüli nehézségekbe ütközött, mivel az országnak korábban nem volt önálló, állandó hadserege, hadiipara, és nem rendelkezett az ezekhez szükséges feltételekkel sem. Az összbírodalmi „munkamegosztás”-ban Magyarországon nem szerveztek tüzérséget, ami nélkül pedig egyetlen hadsereg sem lehet harcképes. Nem volt tehát magyar tüzér alakulat, s néhány önkéntest leszámítva még tüzér tiszt és katonája sem, minek következtében a szervezést a meglévő egyéb feltételek legteljesebb kihasználásával, az alapoknál kellett kezdeni. Mintaként a birodalmi tüzérség szolgált.

1848 tavaszán a császári-királyi (cs. kir.) tüzérséget Bécsből a tüzérségi igazgató irányította, munkáját egy törzs segítette. Közvetlen alárendeltségébe tartozott a főszérhivatal, ami a tüzérség béketevékenységét irányította. Az érvényben lévő szervezetnek megfelelően a tüzérszervezeteket vezető szervekre, tábori tüzérségre, helyőrségi tüzérségre és tábori szerhivatalra osztották fel.

A vezető szervek feladata a különböző tüzérszervek egységes vezetése és ellenőrzése volt. Ide tartoztak a dandárparancsnokságok, melyek az országok, tartományok tüzérszervezeit irányították, felügyelték, illetve a bécsi tüzérhadosztály-parancsnokság, ami az előzőek munkáját fogta össze. A tábori tüzérséget az öt tüzérezrednél kívül a továbbképzést szolgáló bombászkar, a tűzmesteri kar képezte.

1847 végén a birodalomban tizenhárom helyőrségi tüzérigazgatóság működött, melyek a várak tüzérségi- és löszerkészletét és az ezt kiszolgáló állományt felügyelték. A korona országainak megfelelően tagolva, a tüzér tábori szerhivatalokban őrizték a tüzérségi eszközöket.

Magyarországon a cs. kir. tüzérség állományából több szervezet is állomásozott. Ezek irányítását a pesti tüzérdandár-parancsnokság látta el, amelynek vezetője Emanuel Dietrich vezérőrnagy volt.¹

A tábori tüzérséget az 5. tüzérezred képviselte. Ez az alakulat 1816. augusztus 1-jén állt fel a másik négy tüzérezred két-két századából, valamint az akkor megszüntetett segédmunkasegység 450 emberéből. A századok száma 1818-ban tizenhatszorra emelkedett.² Rendszeresített létszáma 3817 fő volt, ebből 3707 legénységi állományú.³ Tulajdonosa 1840-től Natalis von Bervaldo-Bianchini tábornagy, parancsnoka 1848-ban Anton Pointer ezredes. Az alakulat szervezetébe a törzs és négy zászlóalj tartozott. Az első zászlóalj hat, a többi négy-négy századból állt. A legénységi állomány kiegészítési területe 1830-tól Csehország volt. Itt nem érvényesült azon elv, ami a többi ezrednél, hogy saját országból, tartományból újoncozzanak. Magyarországról és az észak-italiai tartományokból csak szükség esetén vontattak be embereket a tüzérséghez.

Az ezred – a többihez hasonlóan – nem egy helyőrségben, sőt nem is egy országban települt. A törzs, illetve a századok többsége Pesten volt. 1848 nyarán öt század Dalmáciában, egy-egy század Erdélyben, illetve Szlavóniában, három a Lombard-velencei Főhadparancs-

¹ Militär Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1848. 42.

² Az osztrák birodalom tüzérségének szervezeti változásairól lásd Semek, Anton: Geschichte der K. und K. Wehrmacht IV. Band. Wien, 1909., továbbá A magyar tüzér. Szerzői munkaközösség. Budapest, é.n.

³ Kassay Bertalan: Az 1848-49-i magyar tüzérség megalakítása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. Magyar Katonai Szemle, 1935. 10. szám. 209.

nokság állományában, egy pedig Komáromban állomásozott. Július végén a törzs – amely ötvenegy főt számlált – a pesti, valamint a komáromi századokról tudott kimutatást készíteni, mely szerint e nyolc században 1678 fő szolgált.⁴

A helyőrségi tüzérgazgatóságok közül az országot a magyarországi, az erdélyi, a bánáti, a szlavóniai és a horvátországi fogta át.

Az 1722-ben felállított magyarországi igazgatóság állomásai Budán, Komáromban, Liptóváron, Pozsonyban és Kassán voltak. A szervezet élén egy czredes állt, akinek 1848 nyarán 369 fő beosztottja volt. Ebből legtöbben az igazgatóság székhelyén, Budán szolgáltak.⁵

Az erdélyi helyőrségi tüzérgazgatóság székhelye Kolozsvárott, a bánátié Temesváron volt, melynek fiókállomása Aradon működött. A szlavóniai Péterváradhoz négy, a horvátországi Károlyvároshoz öt további állomás tartozott.

A tábori szeríntézetek magyarországi székhelye Pesten volt, s itt egy főhadnagy vezetésével a tábori tüzérségi anyagok előállításáról, kezeléséről, tárolásáról gondoskodtak. Fő feladatuk a lőporkészítés, az ehhez szükséges salétrom nyerőhelyek számontartása, ellenőrzése, a „lőszerház” üzemben tartása volt. Öntöde – ágyúk és lövedékek öntéséhez – az országban ekkor nem üzemelt.

Az időszak egyik legfontosabb jellemzője az, hogy a háborús szervezet merőben eltért a békehadrendtől. Békében a meghatározó szervezeti egység mindhárom fegyvernemnél az ezred volt, s a dandár- és hadosztályparancsnokságok is területi elven irányították a csapatokat. Háborúban ugyanakkor áttértek a dandár – hadosztály – hadtest – hadsereg szervezetre. Ezen hadrendek sajátossága az volt, hogy mindhárom fegyvernem csapataiból, a kor általános felfogásának megfelelő arányban, szervezték őket. A clausewitzi elvek szerint a lovasság létszáma negyede, hatoda kellett legyen a gyalogság létszámának. A porosz katonai teoretikus az ezer főre eső lövegek számát a hadjárat kezdetén kettő-háromban határozta meg, amely a veszteségek miatt később három-négy-ötre emelkedhetett.⁶ Egy feltételezett milliós hadsereg állományába 790 000 gyalogost, 125 000 lovas, 70 000 tüzért és 15 000 műszaki katonát tartott helyesnek szervezni.

A cs.kir. haderő szükség esetén több hadsereget is ki tudott állítani. Egy 1845-ös hadsereg-felállítási tervben hatvanhat gyalogzászlóalj, száz lovasszázad mellett negyvenhat üteg megalakítása szerepelt. A birodalom öt tüzérezredéből, illetve a bombász és tűzmesteri kar állományából megközelítőleg kétszáz üteget tudtak felállítani.⁷

A hadsereg alapvető harcászati egysége a gyalogzászlóalj, a lovasszázad, illetve a tüzérüteg volt. Ezeket a szervezeteket tartották megfelelő mozgékonyságúnak, ellenállóképességűnek, és ezt tudta a parancsnok még hanggal átfogni. Az ütegszervezést az Osztrák Császárság hadseregében Károly főherceg 1808-ban vezette be az addigi ezredlövegek összevonásával. A különböző változások után a következő negyven évre kialakult gyakorlat szerint a tábori tüzérségnél 3, 6, 12, 18 fontos gyalog-, 6 fontos lovas- és röppentyűütegeket rendszeresítettek.

A legelterjedtebb a 6 fontos gyalogüteg volt, amely négy 6 fontos ágyúból és két 7 fontos tarackból állt. Az üteg személyi állománya egyrészt tüzércsapatokból, másrészt szekercsapatokból állt. A parancsnokon kívül egy tűzmester, négy tizedes, valamint hatvan bombász és tüzér, illetve egy tisztiszolga képviselte a fegyvernemet. A szekercsapatot egy őrmester vezette. Alárendeltségbe tartozott három tizedes vagy altizedes, harminckilenc közlegény, két kovács és egy

⁴ Magyar Országos Levéltár (MOL) Hadügyminisztérium vegyes iratok. (H 89), 8. csomó. Katonai állományi és szolgálati táblák. Az ezred augusztus havi kimutatása.

⁵ MOL H 89 8. csomó. Katonai állományi és szolgálati táblák. Az Budai Helyőrségi Tüzérgazgatóság augusztus havi kimutatásai.

⁶ Clausewitz, Carl von: A háborúról. Fordította Dr. Réczey Ferenc. Budapest, 1962. II. k. 24.

⁷ Dollaczek, Anton: Geschichte der österreichischen Artillerien. Graz, 1973. 460. (a továbbiakban: Dollaczek)

nyerges katona. A hat lövegen kívül hat lőszeres kocsi, egy kovácsműhely kocsi, két poggyászkocsi, két takarmányos szekér, illetve egy további fedeles kocsi tartozott az üteghöz.⁸ A lövegeket és a löszerkocsikat négy-négy ló húzta, ezenkívül még további harmincegy ló volt az ütegnél rendszeresítve. Az üteg löszerkészletét az ún. „böröctárban” és a löszerkocsi-kon tárolták. A tüzérek a lövegeket általában gyalogosan kísérték, csak szükség esetén ülték fel a kocsikra.

Erre az időszakra már elavultnak számított a 3 fontos löveg, így az ilyen űrméretű üteg összeállítása nem volt jellemző. Arányaiban jóval alacsonyabb számban, hadtestenként két-három 12 fontos üteget szerveztek, amely hasonló szervezettel rendelkezett, mint a 6 fontos. Itt azonban a 7 fontos tarackok hosszú csövűek voltak, hogy lőtávolságuk igazodjék a nagyobb űrméretű ágyúkhöz.

18 fontos üteget, melyet álló vagy pozíciós ütegnak is neveztek, hadseregenként rendszerint csak egyet szerveztek, és ez a hadseregparancsnok közvetlen alárendeltségébe tartozott.

Az ütegek másik jelentős csoportját a lovasütegek képezték. Az első ilyen típusú ütegeket 1759-ben Nagy Frigyes állította fel. Létrehozásukra azért volt szükség, mert a könnyebb, s ezért gyorsabban manőverező osztrák lövegekkel szemben az ő tüzérsége hátrányba került. Mivel minden tüzernek saját lova volt, és több lovat fogtak a lövegek elé is, a tüzérségnek ez a fajtája az adott kor körülményeihez képest rendkívül mozgékonyra vált. Ezen ütegek elsősorban a lovasságot támogatták, de gyorsabban közelebb tudtak menni az ellenség harcrendjéhez is, így hatásosabban tevékenykedhettek, mint a gyalogos ütegek. Ez az újítás annyira bevált, hogy 1779-ben az osztrák hadseregben is bevezették.

A lövegek tökéletesedése, súlyuk csökkenése lehetővé tette, hogy a lovak terheinek növelése nélkül a kezelők „börhurrkára”, a talpszárra üljenek. Ezt a változatot vezették be a cs.kir. hadseregnél is, a lovasütegek létrehozásakor. A többi államban általában visszatértek az eredeti változathoz. Az osztrákok elsősorban azzal indokolták elhatározásukat, hogy így a kezelők jobban a löveghez vannak kötve, nem áll fenn annak a veszélye, hogy otthagyják őket, másrészt az osztrák lövegek könnyebbek voltak. Az így valamivel lassabbá vált tüzérség azzal ellensúlyozta hátrányát, hogy nagyobb arányban szervezett lovasütegeket. Míg a poroszoknál például huszonhét, a franciáknál huszonhárom százaléka volt az ütegeknek lovagló, az osztrákoknál a tüzérség negyvenkét százaléka.⁹

A lovasütegek 6 fontos lövegeit hat ló húzta, illetve a löszerkészlet egy részét is löszerszállító lom-lovakra helyezték.

Az ütegek harmadik csoportjába a röppentyűk tartoztak. Ezen eszközöket a cs. kir. hadseregben az 1808-ban elkezdett kísérletek után 1815-ben rendszeresítették. A felállított röppentyű és a hegyi tüzérezredhez szervezett ütegek legfontosabb beosztású kezelőit a tűzmesteri karnál képezték ki. A röppentyűütegben hat állvány volt, állványonként az ütegnél kettő, illetve a különböző szintű tartalékoknál további kilenc löszerkocsi. Az ütegnél egy tiszt, egy tűzmester, három tizedes és harminchat fő legénység szolgált. Egy állványt öt fő szolgált ki.¹⁰

Az 1809-ben kialakított új hadseregszervezethez – dandár, hadosztály, hadtest – igazítva az ütegeket különböző szintekre osztották be. A dandártüzérség rendszerint egy üteg volt, mely a dandár hadrendjébe tartozott, számára az adott kötelék parancsnoka határozta meg a feladatot. A hadosztály tüzérsége a dandárok ütegeiből állt, más tartalék ezen a szinten általában nem volt.

A hadtesttüzérség vagy lövegtartalék az önállóan tevékenykedő hadtest parancsnokának rendelkezésre álló kettő-négy üteg volt. A hadsereg tüzérségi vagy löveg főtartalék a had-

⁸ Tábori Utasítás gyalogság, lovasság, tüzérség. Pest, 1849. 11. b. táblázat. (a továbbiakban: Tábori Utasítás)

⁹ Müller: Die Entwicklung der Feld-Artillerie. Berlin, 1873. 59.

¹⁰ Tábori Utasítás 19. táblázat.

seregparancsnok közvetlen alárendeltségébe tartozó különböző űrméretű ütegekből állt. Az ütegeket, ezen belül, űrméret szerint ideiglenesen egységes irányítás alatti ütegosztályokba vonták össze.¹¹

A fenti elvek figyelembevételével állították össze az osztrák hadsereget is az 1848 decemberében végrehajtandó támadó hadjáratához. Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy parancsnoksága alá az I., a II. és a tartalékhadtest tartozott.

A hadsereg dandárainál rendszerint egy 6 fontos gyalogüteg volt, kivéve a Wyss-dandárt, ahová egy lovas és egy röppentyűüteget szerveztek. A hadosztályonkénti két gyalogdandár szerveztől csak a Hartlieb-hadosztály tért el, ahol még egy lovasdandár is volt, melynek állományába egy lovasüteg tartozott. A hadtestek tartaléktüzérsége hasonlóan szerveződött, mindegyik két 12 fontos és két 6 fontos gyalogütegből állt. Eltért ettől a tartalékhadtest szervezete, ide hadosztályonként is osztottak be tartalék tüzérséget, a Schwarzenberg-hadosztályhoz egy röppentyű és egy 12 fontos üteget, a Lichenstein-hadosztályhoz egy rakétaüteget. Szintén ehhez a hadtesthez tartozott a tüzér főtartalék, amely három 12 fontos, négy lovas és négy röppentyűütegből állt.

A hadsereg és a hadtestek tüzérségének élén tüzérigazgató állt, hasonlóképpen a tartalék hadtest hadosztályánál és a tüzér főtartaléknál is.

A hadsereg közel 44 000 fős állományára 216 löveg jutott, a tüzérség aránya tehát öt löveg volt ezer főre.¹²

Az 1848. évi III. törvénycikk 6. §-a a magyar minisztérium katonai ügyekkel kapcsolatos hatásköréről úgy intézkedett, hogy ezen túl a király ezen kormányszerven keresztül fogja gyakorolni végrehajtó hatalmát. Az uralkodónak a hadsereg országon kívüli alkalmazásáról, illetve a katonai beosztások ellátásáról szóló döntését a király személye körüli magyar miniszter ellenjegyzése által tudta a kormány befolyásolni. Ez a törvénycikk – bár felsorolta azon közigazgatási szerveket, amelyek feladatát a magyar kormánynak át kellett vennie – nem tartalmazta az Udvari Haditanács Magyarországgal kapcsolatos jogainak korlátozását.

A magyar minisztérium a törvény bizonytalan megfogalmazása miatt kénytelen volt tehát olyan intézkedést kérni, ami egyértelművé tette azt, hogy a főhadparancsnokságok, dandárparancsnokságok, várak és más katonai intézmények irányába közvetlenül intézkedhessen. Ezen erőfeszítések sikerét az a május 7-én kiadott rendelet jelezte, melyben a király utasította a főhadparancsnokságokat, illetve a Magyarországon állomásozó katonai szerveket, hogy a magyar minisztérium parancsainak engedelmeskedjenek.

Ez az uralkodói leirat már teljes egészében törvényessé tette azon parancsokat, melyeket a hadügyminiszter a tüzérség vonatkozásában addig kiadott. Ez elsősorban a katonai szervek vezetői számára volt fontos – hisz eddig nem volt egyértelmű, hogyan viszonyuljanak a magyar kormány által kiadott intézkedésekhez –, egyben eloszlatta azokat a kétségeket, hogy ezek végrehajtása törvényes-e, hiszen a magyar kormánytól utasításokat már cselelt is többször kaptak.

Az április 16-i minisztertanácsi határozat felszólította a budai és a temesvári főhadparancsnokot, hogy a fennhatósága alatt álló hadianyag megvizsgálására, felmérésére alakított bizottság számára készítsenek jelentést.¹³ Az egyik első feladat tehát azon készlet felmérése lett volna, amely felett a minisztérium rendelkezhetett. Az intézkedés nem maradt teljesen eredménytelen, hisz több vár készletéről pontos értesülés volt a katonai vezetésnek.¹⁴

¹¹ Dolleczek 459.

¹² Nobili, Johann: Der Winter-Feldzug 1848-1849. in Ungarn. Wien, 1851. 7-13.

¹³ Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerkesztette: F. Kiss Erzsébet. Budapest, 1989. 24-25. (a továbbiakban: Mtv. jkv-k)

¹⁴ Ezt az a tény bizonyítja, hogy a későbbiekben a hadügyminisztérium tudott az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) számára javaslatot készíteni a Péterváradról és Eszékéről elszállítandó készletekről. MOL Az ÖHB iratai. (H 2) 1848: 2005/c október 30.

Intézkedett a minisztertanács csapatok küldéséről is, már május 7-c előtt. A május 3-i határozat értelmében felszólították a budai főhadparancsnokot, hogy egy üteg állományát rendelje ki Kikindára.¹⁵

A magyar kormány azonban igyekezett a bécsi hadügyminisztériummal is fenntartani a jó viszonyt. Ennek jeleként eleget tettek a bécsi hadügyminiszter felszólításának, miszerint két tüzérszázadot küldjenek Fiuméba, a tengerpart védelmére. A minisztertanács határozat értelmében teljesítették ugyan a kérést, de hogy a bizalom nem volt teljes, arra utal az a tény, hogy a századokat olyan útvonalon indították el, amely kikerülte Zágrábot, ahová ezekben a napokban tüzerfelszerelést szállítottak Graz felől.¹⁶ A századok elindítása érzékenyen érintette a magyar vezetést, hisz így a rendelkezésükre álló tüzérszázadok száma a már említett nyolcra apadt.¹⁷

A magyarországi állandó katonaságon kívül, az 1848. évi XXII. törvénycikk értelmében, megindult a „nemzeti őrsereg” megszervezése is. Bár a törvényalkotók elképzelései szerint ennek a szervnek elsősorban „a személyes és vagyonbátorság, a közcsend és a belbéke” biztosítása lett volna a feladata, a sorkatonaság körül kialakult kötélhúzás miatt a testület szervezete és feladata gyorsan megváltozott.

A nemzetőrség szervezésével és irányításával kapcsolatos feladatok végzésére április 20-tól felállították az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot (ONHt). Létrehoztak osztályokat a fegyvernemek irányítására, valamint külön fegyelmi, politikai és gazdasági osztályt is. A tüzérségi osztály megszervezésére, majd irányítására Batthyány Lajos miniszterelnök április 24-én Lukács Dénes hadnagyot, az 5. tüzérezred tisztjét nevezte ki.¹⁸

Az ONHt irányítása mellett az ország több helyén megindult a nemzetőrségi tüzérség megszervezése. Vidéki városok kértek, öntöttek lövegeket és minden lehetőséget kiaknáztak arra, hogy felállítsák saját tüzérségüket. Az Andrásyak krasznahorkai várából származó lövegeket is felhasználták, Esterházy Pál pedig Kismartonból egy 6 fontos üteget ajánlott fel a nemzetőröknek. A későbbiekben az aradi nemzetőrök ütege tett szert nagy jelentőségre, akik a vár készletéből hat löveget kaptak. Hasonlóképpen a kincstárból kaptak egy 6 fontos üteget a jász-kun nemzetőrök, akik július végén indultak Szabadkára.¹⁹

A továbbiakban a nemzetőri tüzérekkel kapcsolatban a gyakorlat az volt, hogy a tüzérséget felállítani szándékozó városok néhány embert Pestre küldtek kiképzésre, majd ezek visszatérve begyakoroltatták a többieket. Előfordult az is, hogy Pestről küldtek kiképzőket ezekbe a városokba.²⁰ A nemzetőri tüzérek felállítása elsősorban helyi érdekeket szolgált, igénybevételeük a hadszíntereken kevés kivétellel alig jöhetett szóba. Ez utóbbira pedig egyre nagyobb szükség lett volna.

A tüzérezred egy része ugyanis – július közepén már négy üteg – a Délvidéken, illetve a Drávánál volt lekötve. A szerb felkelőkkel szemben a magyar kormány számára komoly harcértékkel rendelkező, használható erőként kezdetben a cs. kir. csapatok álltak rendelkezésre. Ezen erő azonban sem létszámában, sem megbízhatóságában nem volt megfelelő. A cs. kir. csapatok irányítása az első hónapokban megoldatlan volt. A hadügyminisztérium szervezésénél a békeidőszak irányításnak megfelelő szervezetet igyekeztek létrehozni. Ez indokolta, hogy a hadügyminisztériumban fegyvernemi osztályokat nem hoztak létre. Így ebben az időszakban nem volt a tüzérségnek önálló vezető szerve. Az ezzel kapcsolatos fel-

¹⁵ Mtv jkv-k 40.

¹⁶ Mtv jkv-k 44.

¹⁷ MOL H 89. 8. csomó. A tüzérezred augusztusi kimutatása.

¹⁸ Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség megszervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 51. (a továbbiakban: Urbán)

¹⁹ Urbán 37. A parancsnok Jónák József hadnagy volt.

²⁰ MOL ONHt Közösén kezelt általános iratok. (H 92) Lukács közölte Losonc városával, hogy amennyiben oda az ONHt-től elküldött fegyverek megérkeznek, kiképzőket is biztosít.

adatokat a „Katonai mozdítási és elhelyezési osztály” végezte. A nemzetőri tüzérség szervezésében a minisztérium kezdetben nem vett részt, ez az ONHt-ra hárult. Ha külön irányítása volt is a két katonai szervnek, a tüzérség esetében ez hamar egybefonódott.

Az állandó katonaság létszáma legfeljebb a tartalék zászlóaljak feltöltésével lett volna növelhető. A magyarországi toborzási csapatok hazahozatalára irányuló törekvések kevés eredménnyel jártak, az alárendeltségi viszonyok körülményesen alakultak, illetve az egyes parancsnokok megbízhatatlansága azt eredményezte, hogy keresni kellett egy új hadsereg-szervezési formát. Ezt igyekezett megvalósítani a gróf Barthyány Lajos miniszterelnök által május 15-én aláírt rendelet, mely egy tízezer főből álló önkéntes sereg felállítását tűzte ki célul. A rendelettel kapcsolatban Baldacci Manó ezredes, az ONHt újonnan kinevezett elnöke többek között olyan feladatot is kapott, hogy tájékozódjék az Újépületben lévő tüzérségi löveganyagról, és gondoskodjék a felállítandó lovasüteg felszereléséről is.²¹ A felállítandó sereg a terv szerint tíz gyalogzászlóalj mellett egy lovasüteget is magában foglalt. Ezen üteg felállítása az 5. tüzezerred állománya és feltételeinek felhasználása nélkül aligha történhetett volna meg.

A magyar állandó tüzérség felállítására a *Reform* című hetilap március 23-i, majd a 25-i számában egy tüzezer altiszt, Mack József bombász tűzmester tette meg javaslatait. Elképzelése szerint, mivel a cs.kir. tüzérség bővítésének készülő tervezetében nem szerepel magyarországi kiegészítésű csapatok szervezése, az ország azonnal állítson fel egy 1500 fős tüzezeralakulatot, melynek állománya száz löveg kiszolgálására lenne alkalmas. A felhívás után kialakult élénk vita ráirányította a közvélemény figyelmét arra a körülményre, hogy tüzérség nélkül hadseregépítés aligha lehetséges. Ez is hozzájárult a kormány május 15-i döntéséhez. „Végre minthogy az ország rendes nemzetőrségi lovas ágyútelepet is állítand fel, az erre képes rendes tüzérségi magyar egyének és hazafiak felszólíttatnak ugyanazon ezredesnél [ti. Baldacci Manónál – Cs. T.] magukat haladéktalanul jelenteni.”²²

A felhívást követően Pesten megindult a tüzezernek jelentkezők összeírása és bevonultatása. Mivel kezdetben csak Pesten lehetett jelentkezni, a szükséges létszám biztosítása nehezen haladt, június közepéig mindössze 150 fő jelentkezett.²³ Húsz pengő forint foglaltót, majd a gyalogosoknál egyharmaddal több zsoldot kaptak. Számuk július 6-ára érte el a szükséges létszámot, egyelőre több jelentkezést nem fogadtak el.²⁴ A tüzérség első parancsnoka Psotta Mór lett, akinek kinevezése július 10-én jelent meg a kormány hivatalos lapjában. A kinevezést az 1848. évi XXII. törvénycikk 9. §-ára hivatkozva a nádor és a miniszterelnök írta alá, s Psottát az 5. tüzezerredtől történt átvételével egy időben századosá léptették elő.

A kiképzés irányítói – Psottán kívül – a júniusban hadnaggyá előléptetett Mack József és az 5. tüzezerrednél szintén altisztként szolgáló Gruber Fülöp és Ullrich Ágoston voltak. Őket júliusban vették át a honvédtüzérséghez, ugyancsak hadnagyi rendfokozatba.²⁵ A szervezés egyik legnagyobb gondja az volt, hogy ebben az időben továbbra is csak Pesten lehetett tüzezernek jelentkezni.

A jelentkezőkkel szemben kezdetben elsődleges követelmény az iskolai végzettség volt. Jogászok, mérnökök, papok, hivatalnokok és diákok adták az első üteg állományának többségét, ami a kiképzést nagyon megkönnyítette. A pesti Újépület egyik pavilonját jelölték ki a honvédtüzezernek, ahol az elhelyezés mellett a kiképzés is folyt. Ez utóbbit az első hónapokban – míg az idő megengedte – alaposan megszervezték. Az egyik visszaemlékező szerint

²¹ Urbán 229.

²² Közli Bánlaky (Breit) József: Magyarország 1848-49-i függetlenségi harcának katonai története. I. k. Budapest, 1930. 41. (a továbbiakban: Bánlaky)

²³ Szöllősy Sándor: Az 1848-49-i magyar tüzérség magalakulása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. Magyar Katonai Szemle, 1935. 7. szám. 200.

²⁴ Közlöny. Hivatalos lap. 1848. július 6.

²⁵ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Budapest, 1983. Mackra vonatkozóan 225., Ullrichra 326.; Gruberre lásd Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. 243. Gödrössy (Gruber) Fülöp címszó alatt.

a hajnali órákban ágyúk körüli gyakorlattal kezdődött a napi tevékenység, amely hét óráig tartott, majd szünet után a délelőtti hátralévő részében lövelméssel foglalkoztak. Délután általános katonai ismereteket sajátítottak el, és a napi kiképzést hat óra körül irányásgyakorlással fejezték be. Emellett beiktattak még lőszerkészítést, golyóöntést, valamint álcázókosárkészítést is. A löveggel való gyakorláshoz az ezred adott kiképző ágyúkat, melyhez egyébként az Újépület hatalmas udvara jó lehetőségeket biztosított.²⁶

A tüzérezred és a honvédtüzérség között a közös elhelyezés ellenére komolyabb nézeteltérések nem fordultak elő. Több tiszt, altiszt – az említetteken kívül is – rendszeresen járt foglalkozásokat tartani. A légénységi állomány körében is legfeljebb a honvédek valamivel kötetlenebb élete váltott ki némi irigységet.²⁷

Az ország déli vidékein élő szerbek fegyveres felkelése és az ennek következtében egyre jobban kiszélesedő háború az országgyűlést arra készítette, hogy a fegyveres erő növelését határozza el. A július 11-i országgyűlési határozat életbeléptetése után ismét megindult a tüzérrek toborzása. Fel kellett gyorsítani a kiképzést, ami azonban nem mehetett a minőség rovására. Ennek bizonyítására szervezték meg augusztus közepén azt az éleslövészetet, amelyre a kormány tagjait és az országgyűlés képviselőit is meghívták.

A bemutató előtt már néhány héttel kitelepültek a honvédtüzérek. Barakkokat építettek, melyek mellett két 6 fontos ágyút állítottak fel, ezeken lehetett gyakorolni. A cél egy 600 lépésre felállított deszkapalánk volt. Itt a kiképzés már korántsem volt olyan szervezett, mint a laktanyában, a bemutatóra azonban már összeállt egy olyan üteg, amely teljesítményével lenyűgözte a szemlélőket. A bemutató első része célbalövés volt 1200, majd 600 lépésről. Ezt olyan sikerrel hajtották végre, hogy a céltárgy helyét jelölő zászló rúdját is szétlőtték. Ezután következett a köteleklövészet, amikor azt mutatták be, hogy az üteg hogyan közelíti meg a célt. A feladatot itt is 1200 lépésről kezdték sortűzzel, majd 200 lépésenként előrehaladva, 600 lépésről már minden löveg a lehető legnagyobb tűzgyorsasággal tüzelt. Az utolsó állásváltás után kartáccsal lőttek, ezzel fejezték be a cél leküzdését. A vezényszavakra pontosan és eredményesen végrehajtott bemutató nagy visszhangot váltott ki. Az újságok dicsérték a fiatal tüzérséget és vezetőit, elsősorban azt, aki leginkább ismert volt közszereplősei révén, Mack Józsefet.²⁸

Az Újépületbe visszatérve azt a kiképzési rendet már nem tudták megvalósítani, ami a nyár elején jellemző volt. A kiképzendő növekvő száma, a kiképzők számának csökkenése sok gondot okozott. Ezt bizonyítja Rosty Zsigmond naplója, aki a szeptemberi tüzérkiképzésről a következőket írta: „A betanítás oly hanyagul ment, hogy többször újonc létemre én voltam az oktató.”²⁹ Pedig a kiképzést ekkor már segítette az augusztusban kiadott tüzér kézikönyv, amelyet a miniszterelnök intézkedése alapján az ONHt adott ki. Megjelenése után a tábori tüzérkiképzésének alapvető, nélkülözhetetlen eszköze lett.³⁰

A kézikönyv első fejezete a tábori lövegeket, azok lőszerait és egyéb felszereléseit ismerteti. Ez a szabályzat írja le a honvédtüzegek szervezését, amely szerint az hat ágyúból és kettő tarackból állt. A honvédtüteg felépítése ugyanakkor mindenben megfelelt a cs.kir. hadsereg tüzérsége ütegeinek, de arányosan nagyobb volt annál. A második a lövegek kezelését ismer-

²⁶ Sz. Gy.: Tüzér voltam 48-ban. Nemzeti Könyvtár 65. Budapest, 1875. 7., ugyanez Hadtörténelmi Levéltár (HL), Az 1848-49-es szabadságharc iratai. (1848-49) 57. doboz. 9. Emlékiratok, naplók. Szabó György visszaemlékezése.

²⁷ Szlauka Károly: Naplótöredékek és főljegyzések az 1848-49-iki szabadságharcról. Nagyatapolcsány, 1901. 10.

²⁸ Sáfrány Mihály 1848-49. honvédtüzér hadnagy református lelképásztör emlékiratai. Összeállította: Vitéz Sáfrány Géza ny. altábornagy. Miskolc, 1941. 42-43.

²⁹ Jellacsicsesali csatározások. Rosty Zsigmond naplójából. In.: Honvédek könyve. Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-ik magyar hadjáratból. Szerkesztette: Vahot Imre. I. k. 59. (a továbbiakban: Jellacsicsesali csatározások)

³⁰ Mack József: Kézikönyv a tüzérség számára. Pest, 1848. (a továbbiakban: Mack)

reti, a lövémódokat, az irányzással kapcsolatos tudnivalókat. A következő fejezet az alapvető geometriai ismeretekkel foglalkozik, amely elsősorban az irányzók számára volt hasznos. A negyedik fejezet a lövegirányzók és a kezelők feladatait ismerteti a löveg átvételekor menetben és ütközetben. Ez utóbbi esetben nagy önállóságot vár az irányzótól a feladatok megoldásánál, a lövémód kiválasztásánál. Ez a fejezet ismerteti a tüzelőállás kiválasztásának szabályait is. Az ötödik fejezet az ütegaltiszt kötelmeit tartalmazza az előbbiekhöz hasonló felosztásban, ütegekre vonatkozóan. Ez utóbbi két fejezet némi betekintést ad a tüzérség harcászataiba általános és különleges viszonyok között. A továbbiakban szabályozza a tüzérműhelyekben, raktárakban elvégzendő munkálatokat, a raktárkezelést, intézkedik a fogatokról, a lövegek huzamosabb tárolásáról, mellvéd-készítésről.

Az elméleti tudnivalók után a kézikönyv ismerteti a lövegkezeléshez szükséges gyakorlati ismereteket, egyes lövegenként és ütegekkelében. Ennek az alaki ízü résznek a lényegét a zárófejezet előszavában fedezhetjük fel. „A lövegkezelés célja az, hogy az álgú tüzelés legrövidebb idő alatt hatással kezdjenek, és a további parancsig minden akadály nélkül folytassék, hogy ezen célt elérhessük, szükséges, hogy a löveghez rendelt minden egyén egészen a szabályok szerint, minden változás nélkül köteleességét megtegye, és hogy a legnagyobb éke, rend és vigyázat uralkodjék köztök, hogy figyelemeket semmiféle vezényszó ki ne kerülje.”³¹

A tüzérség számára készült kézikönyv több szempontból jelentős előrelépés a tüzérség kiképzése, alkalmazása terén. Azon túl, hogy rendkívül gyorsan kiadásra került, fő erényének tűnik, hogy egyszerűsége törekedett, ugyanakkor a legapróbb részletekre menően tárgyalja a szükséges tüzeismereteket. Minden kezelőszám az irányzó és az ütegaltiszt is megtalálhatta benne szolgálati kötelmeit. Ez utóbbi két beosztás ellátásához olyan ismereteket adott, amely birtokában képesek voltak szükség szerint önállóan cselekedni.

A kézikönyv bár alapvető jelentőségű volt, mégsem aratott osztatlan sikert. A Máramaros megyei tüzeiek 1849. április 24-én Kossuthnak írt levelükben sületlenségnek minősítették és sürgették, hogy egy alkalmasabb ember írjon vagy fordítson le egy német vagy francia „tüzeri” könyvet magyarra.³²

A pesti Újépületből az első kiképzett üteg szeptember 19-én indult el Székesfehérvár felé, Psotta vezetésével, a tüzerparancsnok azonban hamarosan visszatért Pestre, ahol továbbra is a kiképzés szervezése volt a feladata.

Miközben az 5. tüzeirend létszáma fogyott, egyre több honvédtüteg felállítását kellett végrehajtani, mind a főhadszíntér, mind más hadszínterek ellátása érdekében. Folyamatosan csökkent a kiképzésre fordított idő, néhány napos oktatás után már összeállították az ütegeket, és elindították őket a csapatokhoz. Október végén az ONHt kimutatása szerint Psotta százados parancsnoksága alatt már 1661 tüzer szolgált.³³

Novemberben megszűnt a tüzérség kétféle irányítása. Az egységes magyar honvédsereg megteremtése, a sor-, a honvéd és a nemzetőri katonaság közti különbség eltűnése fölöslegessé tette a megosztott vezetést. Az ONHt beleolvadt a hadügyminisztériumba, ahol létrehozták a Tüzérségi és fölfegyverzési osztályt, Láhner György ezredes vezetésével. A tüzérségi szak főnökévé Kaufmann Károly őrnagyot nevezték ki. Mellette két tiszt, egy helyettes iktató, egy fordító, két írnok, egy rajzoló tüzemester és egy osztály szolgálta teljesített szolgálót.³⁴

Láhner, az ONHt eddigi osztályvezetője most már minden energiáját a löveg- és löszergyártás irányítására, felügyeletére fordíthatta. A tüzérségi anyagok teljes körű felmérése, majd a honvédsereg számára ennek biztosítása, ami ha nem is sikerült teljes egészében, a meglévő

³¹ Mack 95.

³² MOL H 2 1849: 6071

³³ HL 1848-49 2/508 Az ONHt kimutatása az ország nemzetőrei és honvédei számáról.

³⁴ MOL Hadügyminisztérium. Általános iratok. (H 75) 1848:10 084., továbbá Urbán Aladár: Az 1848-as Hadügyminisztérium megszervezése. Hadtörténelmi Közlemények (HK). 1976. 1. szám 61.

anyagok a gyártás beindításáig biztosították a szükséges mennyiséget. A szerintezettek által kezelt tüzérségi anyag – elsősorban a fővárosban, Péterváradon, Eszéken és Komáromban – azonban nem minden esetben felelt meg a követelményeknek. Ez elsősorban a 3 fontos lövegekre vonatkozott. Ezek a cs.kir. tüzérségnél 1842 óta csak hegyi lövegként alkalmazott ágyúk, ha kezdetben nem is túl nagy számmal, de bekerültek a honvédtüzérség szervezetébe. Mivel a nemzeti tüzéreknek is küldtek ilyen lövegeket, ezek hadrendbe állításával, illetve a raktárak készletéből is alakítottak ilyen ütegeket.

November végén a főcsereg-nél a pozsonyi üteg hat lövege, illetve Imely hadnagy 3 fontos ütege volt ilyen űrméretű.³⁵ A délvidéki táborban november közepétől a bányai hadtestnél volt egy ilyen űrméretű üteg,³⁶ Perczel Mór tábornok „drávai” csapatainál nem volt 3 fontos löveg. Küldtek viszont Erdélybe, erre a hadügyminisztérium október 22-én utasította a tüzérandár-parancsnokságot. A hat darab 3 fontos lövegcső a szükséges készletekkel löveg-talppal és mozdonnyal, valamint lőszerkészlettel együtt indult útnak.³⁷ Ezen lövegek november 2-ára értek Kolozsvárra, ahol kiszolgált tüzér altisztek irányítása mellett többnyire a város értelmiségi fiataljaiból megalakult egy 3 fontos üteg. A fogatoláshoz szükséges lovakat a város ajánlotta fel.³⁸ A fenti lövegek elküldésével a 3 fontos lövegek a pesti raktárból elfogytak, így Perczel október 18-i kérésére már nem tudtak küldeni.³⁹

A 3 fontos lövegek azonban később kerültek a hadsereghez, így a pesti öntöde első löveg-gei is ilyen űrméretűek voltak, illetve a székelyföldi öntödékben is készültek ilyenek. Nagyobb számban azonban majd csak a következő év közepétől lehet ezen lövegekkel számolni. A magyar hadsereg-nél 1848 végén – az említettekén kívül – a Pulszky Sándor parancsnoksága alatt lévő csapatoknál volt egy 3 fontos üteg.⁴⁰

A raktárakban található különböző űrméretű lövegek számáról megbízható adat nem áll rendelkezésre. A hadrendbe került lövegek mennyisége alapján azonban lehet erre következtetni. A lövegek nagy része 6 fontos gyalog- és lovaslöveg volt. A Pesten rendelkezésre álló 12 fontos lövegek száma azonban alacsony volt, így ilyeneket október végén Péterváradról kellett felhozatni.⁴¹

A felsorolt űrméretű lövegeken kívül volt néhány 18 fontos ágyú is, viszont nem állt rendelkezésre röppentyű, amire szükség lett volna. Ezen hiány áthidalására vizsgáltatta meg a hadügyminisztérium az Alexander Moser főhadnagy által kifejlesztett eszközöket.⁴² A kezdeti biztató eredményeket figyelembe véve Mészáros Lázár hadügyminiszter négy tagú minisztériumi bizottságot alakítottatott, illetve az Országos Honvédelmi Bizottmánytól (OHB) is kértek megfigyelőket a november 11-i kísérlet megtekintésére.⁴³ Ez azonban olyan rosszul sikerült, hogy 17-ére újabb lövészetre volt szükség. A bizottságot azonban ez sem győzte meg a fegyver használhatóságáról. Ullrich százados a lövészetekről készített jegyzőkönyvben javasolta, hogy a további kísérletekre 500 forintot célszerű lenne előlegezni. Ezen összeget az OHB november 20-án kiutalta. A további kísérletek sikeresebbek voltak, így Lukács december közepén már értesíthette Kossuthot, hogy hat állvány három hét alatt elkészülhet és ezeket a főváros védelmére fel lehetne használni.⁴⁴

³⁵ MOL A Görgey-család levéltára. (P 295) 42. csomó b/47. November 29-i kimutatás.

³⁶ HL 1848-49. 3/558

³⁷ MOL H 2 1848:1508/c.

³⁸ 1848-49. Történelmi Lapok (TL), 1892. június 1. A kolozsvári 3 fontos ágyúüteg története 1848–49-ben.

³⁹ MOL H 2 1848:1493.

⁴⁰ HL 1848- 49. 5/557. A kimutatás már Mészáros parancsnoksága alatt készült.

⁴¹ MOL H 2 1848: 2005/c.

⁴² MOL H 2 1848:1595. Október 31-én.

⁴³ MOL H 2 1848: 2221.

⁴⁴ Kossuth Lajos összes munkái XIII. Kossuth Lajos az OHB élén. I. rész. 1848. szeptember-december. Szerkesztette: Barta István. Budapest, 1952. 855. (a továbbiakban: KLÖM XIII.)

A rendelkezésre álló lövegek, lövegcsövek, illetve lőszerkészlet biztosította a szükséges mennyiséget. A lövegek esetében a raktáron lévő ágyúk hadrafoghatóságának helyreállítása, a lövegcsövek lövegtalpakokkal történő ellátása volt a fő feladat. Ez utóbbiban nagy segítséget nyújtott a Clark Ádám vezette hídépítő vállalat.

A lőszergyártás Ullrich Ágoston vezetésével a pesti Újépületben indult be. A tüzérezred katonái dolgoztak a műhelyekben, munkájuk elengedhetetlen volt. Máshol azonban egyre kevésbé voltak használhatók.

Bár különböző hadszínterekre – a délvidéki táborba a magyar főszereghez – küldött ütegek kiválóan megállták a helyüket, a tüzérezred tisztikara nem lelkesedett az eseményekben való egyre nagyobb arányú részvételért.⁴⁵ Levelet fogalmaztak a hadügyminiszterhez, melyben kérvényezték, hogy két tiszt az ezredből Bécsbe utazhasson a helyzet tisztázására, ugyanis az OHB által megkövetelt hűségeskü letételével kapcsolatos fenntartásokat kívánták a tüzér főigazgatósággal tisztázni. Mivel a legénység nem magyar volt, Mészáros a kérést támogatta ugyan, de ennek engedélyezését az OHB-tól várta. Az OHB a kérést elutasította, hivatkozva azon királyi rendeletre, hogy az országban állomásozó csapatok a magyar hadügyminisztérium alárendeltségébe tartoznak. Mivel a csapatok kicserélése nem járt sikerrel, így az ezred kérése nem teljesíthető. Az OHB ugyanakkor tudatta az ezred állományával, hogy amennyiben nem teszik le az esküt, a tiszteket fizetés nélkül az országból kiutasítják, az altiszteket, illetve a legénységet pedig hadifogolynak tekintik.⁴⁶

Hasonló gond jelentkezett november közepén a fel-dunai seregnél is, valamint a Komáromban állomásozó 6. századnál. Mivel a tisztek továbbra is vonakodtak aláírni az esküt, Kossuth november 22-én a főhadparancsnokságok megszüntetéséről kiadott intézkedésében felhívta Mészáros figyelmét, hogy az ezred megbízhatatlan tisztjeit el kell távolítani.⁴⁷ Három nappal később a fel-dunai hadseregnél kialakult személyi ellentétek megoldására Kossuth intézkedéseket hozott.⁴⁸ A tüzérezred állományát érintő előléptetéseket, melyeket a különböző szintű magyar katonai vezetők adtak ki, az ezrednél nem ismerték el. Ezen állapot megszüntetésére az érintetteket áthelyezték a honvédtüzérséghez, az engedetlen tüzéreket pedig eltávolították a hadseregből. Hasonló rendelkezést adott ki Kossuth, Majthényi István vezérőrnagy komáromi várparancsnok kérelmére is az átlépni nem hajlandó tüzérek Pestre, majd „ártalmatlan” helyre szállítására vonatkozóan.⁴⁹ Ezen parancs végrehajtásáról Majthényi 17-én tett jelentést, de valószínűleg mégis némi késedelemmel indultak el, ezért Kossuth figyelmeztette a várparancsnokot.⁵⁰ A Pestre érkező 6. századot késedelem nélkül tovább szállították „magyar helyekre”. Az OHB december 24-én a hadügyminisztérium tüzérosztályától megkérte a szolgálni nem akaró tüzérek létszámát, annak érdekében, hogy az OHB elnökségének határozata értelmében falun számukra helyet tudjanak előkészíteni. Az Újépületben csak a lőszerkészítéshez, illetve a lövegtalp gyártásban résztvevő tüzéreket akarták hagyni.⁵¹

1848 végén tehát kialakult az egységes honvédtüzérség, amelynél azonban a békecservezet kialakítására nem volt lehetőség.

⁴⁵ Október 29-én az 5. tüzérezred Péterváradra beérkező tisztjei egyre nagyobb számban kérték szabadságot. HL 1848-49 2/449.

⁴⁶ KLÖM XIII. 254. Kossuth október 20-i intézkedése a HM-nak.

⁴⁷ KLÖM XIII. 529.

⁴⁸ KLÖM XIII. 549.

⁴⁹ KLÖM XIII. 748.

⁵⁰ KLÖM XIII. 802. és 812.

⁵¹ MOL H 75 52. doboz 12 417., 12445. és 12 455. számú iratok. A Délvidéken is állandó probléma 1849. január elején éleződött ki. Ekkor jelentette Esterházy Sándor ezredes, hogy a cs.kir. tüzérek csak a szerbek ellen hajlandók harcolni. HL 1848-49. 8/533. A tüzérezred parancsnoka december 26-ig maradt a beosztásában. KLÖM XIII. 898.

A honvédtüzérség toborzására az egyre feszültebb délvidéki helyzet adott okot. Csernovics Péter temesi főispán és királyi biztos jelentését és kérését május 3-án tárgyalta a minisztertanács, melyben a kialakult helyzet miatt egy üteghez kezelőket, illetve fogatokat kért. A kormány a kérésnek eleget téve intézkedett a budai főhadparancsnokságnak a megfelelő számú tüzér Kikindára küldésére. A lövegeket Temesvárról kellett elszállítani, míg a fogatok kiállításával Csernovicsot bízták meg.⁵² A határozatnak megfelelően Pestről Szolnokon keresztül Anton Pekarna főhadnagy vezetésével hatvanhárom fő május 5-én el is indult.⁵³ Május 21-én őket a 3. század 205 embere követte gőzhajón Péterváradra. Innen hat négyfogatú kocsival mentek a táborba. Július 18-án már hat üteg volt a táborban, ebből csak egy, az aradi nemzetőri tüzérüteg nem tartozott a tüzérezredhez.⁵⁴

Aradon a régi polgári szervezetet felhasználva szervezték újjá a tüzérséget. A lövegeket a vár készletéből kapták, a már kiképzett 120 tüzér mellé további harminc főt javasolt a nemzetőrség parancsnoka felvenni. Bár a szervezet kialakítása nehezen ment, a harcok helyszínére kiküldött üteg helytállása bizonyította létjogosultságát.⁵⁵

Augusztus elején már nyolc és fél üteg szerepelt a délvidéki haderő harcrendjében. A Kiss-dandár állományában egy 6 fontos gyalogüteg, az aradi nemzetőri üteg, valamint az ellenségtől zsákmányolt öt löveg volt. A Wollnhofer-dandár tüzérségét egy másfél 6 fontos és egy lovasüteg képezte. Az Eder-dandár egy 6 fontos gyalogüteggel rendelkezett. Tartalékként két 12 fontos és egy lovasüteg állt a hadtest parancsnokának, Philipp Bechtold altábornagynak a rendelkezésére.

Az ütegek a régi szervezésnek megfelelően hat lövegesek voltak, ennek megfelelően ötvenhat löveg támogatta a sorozred gyalogzászlóaljaiból, lovasszázadokból, honvédszászlóaljakból és nemzetőrsapatokból álló erőit.⁵⁶ Az 5. tüzérezred kimutatása szerint állományából augusztusban négy 6 fontos gyalogüteg, két 12 fontos üteg, három lovasüteg és két 30 fontos mozsár kezelői szolgáltak a Délvidéken, összesen 769 fő.⁵⁷ A hadszíntér első ütegparancsnokai Pekarna főhadnagy, Jonák hadnagy, Wanner József hadnagy, Krauser hadnagy és Wenzel Titz hadnagy voltak.

Szeptember végétől a hadseregszervezés fő területe a Josip Jellačić horvát bán ellen harcoló, majd az osztrák határnál álló haderő lett. Ennek ellenére, ha lassabban is, de folyt a délvidéki hadsereg fejlesztése. Október hónapban a hadügyminiszter a déli haderőt két hadtestre, a bácskaira és a bánátira osztotta. Az ütegeket is úrméret szerint arányosan osztották el. A bánsági hadseregnek harminckét lövege volt. Állományába november 1-jén egy négy-löveges 12 fontos üteg, a II. és a III. 6 fontos gyalogüteg, egy 3 fontos honvédüteg, a verseci tüzérek négy lövege, valamint a fchértemplomiak két lövege tartozott.⁵⁸ A 3 fontos üteg parancsnoka Markó István százados, a 12 fontos ütege Fuchs hadnagy, a II. gyalogütege Zrovnalik főtűzmester volt.⁵⁹ A Kossuth által elküldött lovasüteggel,⁶⁰ illetve további 18 és 3 fontos löveg rendszerbe állításával november 24-én már negyvennégy löveggel rendelkeztek. A hadtest ütegei közül már csak a 12 fontos, illetve egy 6 fontos gyalogüteg nem vette fel a „honvéd” jelzőt.

A bácskai táborban november 17-én az I., a III. és a IV. lovasüteg hat-hat lövege, az I. és a fél VI. 6 fontos gyalogüteg hat, illetve három lövege, továbbá három fél 6 fontos gyalog-

⁵² Mt. jkv-k 40-43.

⁵³ HL 1848-49. 1/302.

⁵⁴ Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848-1849-ben a Délvidéken. Budapest, é.n. 20.

⁵⁵ Urbán 117.

⁵⁶ Nógrád megyei levéltár. Nógrád megyei állandó választmány IV. 102. 6. doboz.

⁵⁷ MOL H 89. 8. doboz.

⁵⁸ MOL H 2 1848: 3622.

⁵⁹ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. Csányi Levéltár. I. csomag, No 4747.

⁶⁰ KLÖM XIII. 468.

üteget, valamint két 1 fontos löveg volt. Összesen harminckilenc löveg.⁶¹ A hadtesteknél december végéig jelentős változás nem történt.

Szeptember 11-étől a Dráván átlépett Jellačić horvát bán seregével szemben, a Teleky Ádám tábornok vezette Dráva-menti haderő – elsősorban elégtelen volta miatt – kénytelen volt visszavonulni. Teleky serege ekkor megközelítőleg 6000 főből és két ütegből állt. A horvát bán ellen vezényelt ütegek szeptember 19-étől vonultak ki. Először az I. 6 fontos gyalogüteg, Gruber Fülöp, a III. 6 fontos gyalogüteg, Sztrakoniczky Bazil és az I. lovasüteg Ullrich Ágoston vezetésével indult el. A II. 6 fontos gyalogütegnek csak a személyzete érkezett Pestről, a lövegeket a déli táborból kapták, ahol ezeket a harcok során zsákmányolták. Ezen ütegek már nyolc-nyolc löveggel voltak felszerelve. Székesfehérvárnál az I. 6 fontos gyalogüteg kettévált, az üteg második felének négy lövegét a Roth és Phillipovich tábornokok hadoszlopa ellen készülő sereghöz küldték. A két és fél üteg csatlakozott a Dráva-menti sereg két ütegehez, a IV. 6 fontos gyalogüteghez, amely Karl Jungwirth és a III. 6 fontos lovasüteghez, amely Helm hadnagy parancsnoksága alatt állt. Ezen ütegek még hat-hat löveggel rendelkeztek.⁶² Szeptember 24-én este indult el Pestről Mack József a II. lovasüteg 6 lövegével.⁶³ A tábor tüzérsége szaporodott még az Ivánka Imre őrnagy, a Dunáninneni kerület önkéntes nemzetőrinek főparancsnoka által összeállított, ún. Ivánka-tüzérség négy lövegével, Friwiz Ferenc hadnagy vezetésével.

Móga János tábornok hozzávetőleg 20 000 fős hadseregét szárnyakra osztotta. A Milpökh József ezredes vezette jobb szárnyhoz osztották be a III. 6 fontos gyalogüteget. A Franz Holtsche vezérőrnagy vezette közép tüzérsége az I. lovasüteg második feléből, a IV. 6. fontos gyalogütegből az I. 6 fontos gyalogüteg első feléből és a II. lovasütegből állt. A balszárnyat az I. lovasüteg első fele, a III. lovasüteg és az Ivánka-tüzérség támogatta.⁶⁴ A főlényben lévő ellenség ellen a tüzérség kiválóan szerepelt.

A csata után a martonvásári táborban már ismét növekedett a tüzérség száma, ugyanis megérkezett az október elsején Pestre indult I. 12 fontos üteg, Raksányi Imre hadnagy parancsnoksága alatt.⁶⁵ A II. 12 fontos üteg október 16-án indult útnak Párendorf felé, ahol ekkor már a magyar sereg táborozott.⁶⁶

Október hónap folyamán az ütegek számát tovább szaporították, Kossuth október 16-án értesítette a Lajta melletti tábor kormánybiztosait, hogy másnap egy 6 fontos üteg indul útnak. 24-én a táborba érkező Kossuth az előbbi üteggel együtt összesen 22 löveget hozott.⁶⁷ A főhadsereget Móga 30-án szintén a harcrendnek megfelelően tagolta. A jobbszárnyat képező Bárczay-dandárnál tizenhat, az előőrsi feladatokat ellátó, majd a közép bal oldalán harcoló Görgey-dandárnál nyolc, a közép jobbszárnyán támadó Lázár-dandárnál huszonnégy, a balszárny Répásy-dandárnál szintén huszonnégy, a tartalék dandárnál, amelyet Karger Ferdinánd ezredes vezetett, 16 löveg volt.⁶⁸ A legnehezebbnek látszó feladatot megoldó bal-szárnyánál, illetve a tartaléknál volt a két 12 fontos üteg.

⁶¹ MOL H 2 1848:3622.

⁶² A kivonuló ütegekről, valamint a pákozdi csatában részt vevő tüzérségről egy ismeretlen által összeállított, részben ceruzával, részben tollal írt kimutatás található. MOL P 295 42. csomó b/49.

⁶³ Jellacsicscsali csatározások 59.

⁶⁴ HL 1848-49. 2/177/a. Móga hadseregének hadrendje.

⁶⁵ Butykay József: Az 1848-49-iki első 12 fontos honvédtüteg történetéből. In.: Vasárnapi Újság, 1883. 33. szám 530.

⁶⁶ Garzó Imre: Életem és abból merített gondolatok. Sajtó alá rendezte: Blazovich László és Varsányi Péter István. Budapest, 1978. 57. A két 12 fontos üteg lövegeit a délvidéki táborból rendelték föl. Ugyancsak lásd még Varsányi Péter István: Hetvényi István emlékiratai. In.: HK. 1983. 3. szám.

⁶⁷ KLÖM XIII. 268.

⁶⁸ Bánlaky I. kötet 96.

Bár a lövegek megfelelő arányban álltak a hadsereg rendelkezésére, a gyengébb tüzérséggel rendelkező Jellačić a magyar sereget minden nehézség nélkül megverte.

A schwechati csata után a magyar politikai vezetésnek volt ideje levonni a tanulságokat, hisz az osztrák hadsereg a bécsi forradalom leverésével és a rendteremtéssel volt elfoglalva. Kinevezték az immár tábornokká előléptetett Görgei Artúrt fővezérré és nagyrészt jóváhagyták a hadsereg átszervezésére vonatkozó elképzeléseit is.

Görgei a munkát azzal kezdte, hogy kiválogatta közvetlen munkatársait, összeállította állandó tábornokait. A tüzérség parancsnoka Psotta Móric lett. A tüzérparancsnok feladatai általánosságban a következők voltak: a hadjáratok során a tüzérütegek általában a gyalog-, illetve a lovasdandárok kötelékébe tartoztak, eltekintve a hadosztály- és a hadtest tartalékát képező tüzérségtől. Ellátásukról – öltözködés, ételmezés szempontjából – az adott egység parancsnoka gondoskodott, felsőbb parancs hiánya esetén ő intézkedett harci alkalmazásukról. A tüzércsapatok minden más vonatkozásban a tüzérparancsnok irányítása alatt álltak. Ő javasolta a szervezetek kialakításánál, hogy hová, milyen üteget szervezzenek, neki kellett az esetleges átszervezések tüzéroidalát kidolgoznia. A csatatereken személyesen kellett vezetnie a tüzérséget ott, ahol több üteg együttesen tevékenykedett, illetve a legveszélyeztetettebb pontokon. Ilyen esetekben nem kellett felsőbb parancsra várnia, önálló intézkedéseit utólag mindig jóváhagyták. Az egyik legnehezebb feladata a lőszerellátás folyamatos biztosításának megszervezése volt, mivel ebben más szervezetekkel is együtt kellett működnie. Ez okozta talán a legtöbb gondot. Mindezekon kívül a tüzérparancsnok volt felelős a tüzekek kiképzettségéért, de fegyelmi helyzetükért is. Az ő feladata volt az előléptetésre, dícséretre, illetve a fenyítésre való felterjesztés.

Psottának november elején a legfontosabb feladata az átszervezett dandárok tüzérségének biztosítása volt. A további szolgálatot nem vállaló csapatok hazaengedése után Görgei 21 000 fővel és 81 löveggel rendelkezett.⁶⁹

Görgei hadseregét ekkor három hadosztályra osztotta, az egyikben három, a másikban két-két dandár volt. A dandárok különböző nagyságúak voltak, így a oda beosztott ütegek száma is változott. Psotta a kiegészített hat és nyolc löveges ütegek közül négyet a legnagyobbhoz, a Kosztolányi-dandárhoz rendelt, négy dandárhoz kettő-kettő, míg a két legkisebbhez egy-egy üteget szervezett. Az átszervezés folyamata azonban egészen a cs. kir. főcsereg támadásáig elhúzódott. Lassan nőtt az állomány létszáma és a dandárok száma is. Az ütegek száma is növekedett, sőt aránytalanul nagy lett.

Görgei november 17-én írt levelében arra kérte Kossuthot, hogy több ágyút ne küldjön, mert már túl sok van, nem tudja őket megvédeni.⁷⁰ Ez volt az oka, hogy a fővezér a Kosztolányi- és az Ivánka-üteget Komáromba visszarendelte.⁷¹

Az ütegeknek jó néhány át- és alárendelést is el kellett szenvednie. A december közepéig kialakult helyzet szerint a dandárok egy-két üteggel rendelkeztek. A főparancsnok rendelkezett továbbá öt kikülönített üteggel, ezek közt hét 12 fontossal. 3 fontos lövegből a csapatoknál összesen tíz darab volt.

Nehéz volt kezelnit azt a feszültséget, amely a „németnek” nevezett tüzérczredbeli ütegeknel jelentkezett. Az itt szolgáló tüzekek lassú, elhúzódo döntése elodázta annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy biztosan lehet-e számítani a szolgálatukra. A tisztek esetében ez már többnyire megoldódott erre az időszakra, hisz aki nem akart szolgálni, eltávozhattott. A legénység azonban a harctér, illetve a fogság között választhatott. Ez utóbbi a tüzekek esetében lőszergyári, fegyvergyári munkát jelentett, ami a harctéri helyzet és a tábori körülmények romlásával egyre vonzóbb lett ugyan, de a hadrendből nehéz volt kilépni.

⁶⁹ HL 1848-49. 3/192. November 9.

⁷⁰ MOL H 2 1848:3716. Pozsony, november 17. Közli Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Budapest, 1924. 172.

⁷¹ Mol P 295 42. csomó b/49. November 29.

Egy november 24-i kimutatás a Franz Helm százados vezette III. lovasüteget, Schmidt főhadnagy 12 fontos ütegét, valamint a Karl Jungwirth százados parancsnoksága alatt álló III. 6 fontos gyalogüteget tüntette fel úgy, mint „német” üteg, Ezenkívül a II. lőszertartalékot és a fő-lőszertartalékot.⁷²

December 15-én a főhadzsereg a következő tüzérséggel rendelkezett:

- öt és fél lovasüteg,
- négy és két fél 6 fontos gyalogüteg,
- két 12 fontos üteg,
- másfél 3 fontos üteg.

Összesen tizennégy üteg, 103 löveggel.⁷³

A dandárok általában egy-két üteggel rendelkeztek, de például az 5. dandár állományában két és fél üteg volt. A hadrendben szerepelt két fél üteg is, egy fél 6 fontos üteg és Imély hadnagy fél 3 fontos ütege, ezeket az 1. dandárhoz osztották bc. Azon dandároknál, ahol voltak lovasszázadok, lovasüteg képezte a tüzérséget. Ennek biztosítása érdekében az V. lovasüteget ketté osztották. A legnagyobb lovassággal rendelkező 5. dandár így másfél lovas-üteget kapott.

A fővezér közvetlenül öt üteg felett rendelkezett, ezek a két 12 fontos, egy lovas és két fél 6 fontos gyalogüteg, valamint a Kosztolányi- és az Ivánka-üteg voltak. A két 12 fontos üteg hat-hat lövegből állt, az I. ütegbe két 7 fontos hosszú, a másodikba rövidcsövű tarack tartozott.

A 6 fontos gyalogütegek közül három volt 6 löveges, a lovasütegek közül a II. és a III., a többi az előírásnak megfelelően 8 lövegből állt. Az Ivánka- és a Kosztolányi-üteg 4-4 löveges volt. A 3. dandárnál lévő Pozsonyi-üteg különleges ütegformáció volt, ugyanis hat 3 fontos és három 6 fontos lövegből állt. A 3 fontos félütegnek négy lövege volt.

A főhadzsereg tüzérsége tehát néhány üteg kivételével egységesnek volt tekinthető. Az ütegek létszáma ugyanakkor teljesen változó, általában nem érte el a szükségeset. A III. 6 fontos gyalogüteg létszáma december 15-én 165 fő volt, ami már megközelítette az előírt 167-et.⁷⁴

A főhadzsereg, melynek nagysága december közepéig meghaladta a 26 000 főt, megfelelő nagyságú és szervezeti tüzérséggel rendelkezett. A tüzérség aránya 3,8 volt. Ez azonban mind létszámában, mind a tüzérség vonatkozásában jóval alatta maradt Windisch-Grätz támadó csapatai nagyságának. Ez volt a legfőbb ok – de nem az egyetlen –, hogy Görgői szinte meg sem kísérelhette az ellenállást.

A december 15-i nagyszombati ütközetben a tüzérséget komoly veszteség érte, öt löveget veszített. Ennek következményeként az I. fél 6 fontos üteget és Imély 3 fontos ütegének maradványait, illetve a III. lovasüteget is felosztották, és ezen lövegekkel egészítették ki a többit.⁷⁵ Helm százados a III. lovasüteg parancsnokát egyébként megbízhatatlansága miatt a táborból Komáromba küldték, ahol azonban újra kapott egy 12 fontos üteget, melyet Pestre kellett vinnie. Itt azonban Kossuth intézkedésére leváltották.⁷⁶

A Budáig tartó visszavonulás alkalmával több löveget a főhadzsereg nem veszített, a Komáromba irányított hadosztálynál tüzérséget nem hagyott, sőt a várból kapott egy fél üteget.⁷⁷

A főhadzseregen kívül azonban máshol is folyt a tüzérség szervezése, így a Perczel Móric ezredes parancsnoksága alatt lévő csapatoknál. Tüzérségének első egységét az I. 6 fontos

⁷² MOL H 2 1848:5510. Pozsony, november 24.

⁷³ MOL P 295 42. csomó b/47.

⁷⁴ HL 1848-49. 5/326.

⁷⁵ MOL P 295 42. csomó b/49.

⁷⁶ KLÖM XIII. 689.

⁷⁷ MOL P 295 42. csomó b/47. A január 5-i kimutatás a Kern hadnagy parancsnoksága alatt álló ütegről.

gyalogiüteg második fele, Jánossy Sándor főhadnagy vezetése alatt képezte, amelyet a szeptember 19-én Jellačić ellen kivonuló ütegek állományából, Székesfehérvárról irányítottak Perczelhez. Az üteg kiegészítése a Roth és Phillipovich tábornokok vezette horvát hadoszlop fegyverletétele után a szákmányolt lövegekkel történt. A tizenkét löveg közül nyolcat Pestre küldtek, a megmaradt négyből pedig, a gyalogságból toborzott állománnyal felállították az üteg másik felét.⁷⁸

A sereg másik üteget a IV. 6 fontos üteg képezte, amelynek feladata a Csepel-sziget biztosítása lett volna. Ennek megfelelően – mivel jelentős mozgatusukkal nem számoltak – hajóval szállították az üteget, és állandó szekerészet helyett kocsisokat béreltek fel a vontatáshoz.⁷⁹ A szigetről vezényelték az üteget Perczel táborába, Turcsányi János főhadnagy parancsnoksága alatt. Perczel serege ezt követően a Muraközbe vonult.

Perczel október 18-án Csáktornyról kérte Kossuthot, hogy a vár megerősítésére négy 18 fontos ágyút, két 10 fontos tarackot és két 30 fontos mozsarat a szükséges lőszerrel, illetve a sereg számára 6 fontos ágyúlőszert, valamint egy 3 fontos üteget küldjön. A távollévő Kossuth helyett az OHB válaszolt: eszerint a 18 fontos ágyúk ügyében intézkedett, a mozsarak igényléséről magyarázatot kér, illetve közölte, hogy 3 fontos lövegek már nem állnak rendelkezésre.⁸⁰

Az ütegek összetételére a lőszerigénylésből lehet következtetni, ugyanis Perczel tizenkét 6 fontos és három tarack számára kért megfelelő utánpótlást. Az ütegek felszereltsége nem volt teljes, így a Friedeau elleni támadáshoz a muraközi sereg parancsnoka csak 12 löveget vitt magával.⁸¹

November közepén is még czen két üteg szolgált a Dráva-melléki seregben 165, illetve 147 fővel. Lövegci azonban két 1 fontos ágyúval és két 10 fontos tarackkal szaporodtak.⁸² Egy december eleji hadsereg-összesítés azonban a Drávai Mozgó Sereg állományában már húsz lövegről tud.⁸³

Az osztrák fősereg támadása után Perczelt is északra rendelik, hogy vegye fel az összeköttetést Görgeivel. A magyar fővezér is kirendel két huszárszázadot négy löveggel Pápára a kapcsolatlékvétel megkönnyítésére.

Perczel december 30-i hadrendjében már szerepel Fischer Ferenc hadnagy lovasütege négy lövege is. A móri ütközetben Perczel másfél 6 fontos gyalogiüteggel, fél lovasüteggel, két 1 fontos ágyúval és két 10 fontos tarackkal rendelkezett.⁸⁴

A decemberi osztrák általános támadási terv szerint Galícia felől a Franz Schlik altábornagy vezette hadtestnek kellett Magyarországra betörni. A várható támadás elhárítására Irányi Dániel kormánybiztos, majd Pulszky Sándor alezredes szervezett haderőt az ország északkeleti megyéiben. December elejére Pulszky néhány honvédszázaddal, a lengyel légio egy századával, a környező megyék nemzetőreivel és tizennégy ágyúval rendelkezett, amelyet négy félütegbe osztott.⁸⁵ Ezek közül az egyik lovas volt, a többi állományában tizenkét 3 fontos, két 6 fontos ágyú és három tarack volt.

⁷⁸ Adatok Jalovics György az első 6 fontos ágyúüteg első ágyúja 11 hónapos és 32 csatás irányzója, később tűzmester jegyzetéből. In.: Honvédek Könyve, I. k. 42.

⁷⁹ Korányi Viktor: Honvédek naplójegyzetei. Pest, 1861. 35., 41.

⁸⁰ MOL H 2 1848:1493.

⁸¹ Hermann Róbert: A 47. honvédszázalaj története. In.: A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849. Szerkesztette: Molnár András. Zalacgerszeg, 1992. 137.

⁸² MOL HM Katonai osztály (H 79) 1848:10 008.

⁸³ KLÓM XIII 709. December 16-i összesítés.

⁸⁴ MOL P 295 39. doboz b/21. Állománykimutatás december 30-ról.

⁸⁵ MOL, Farkassányi Sámuel iratai. (H 105) 5. doboz 970. fol. A december 11-i budaméri ütközet előtti harcrend.

A december 11-i budaméri ütközet elvesztése után a sereg zöme Torna és Miskolc irányába vonult vissza. Az OHB a helyzet rendezésére Mészáros hadügyminisztert rendelte az érintett vidékre, aki december 18-án érkezett Miskolcra. A városban állomásozott a sereg tüzérségének zöme, ami ekkor a következő ütegekből állt:⁸⁶

- I. üteg parancsnoka Freichinger hadnagy,
hat 3 fontos ágyú,
két 7 fontos tarack,
- II. üteg parancsnoka Szép hadnagy,
öt 6 fontos ágyú,
három 7 fontos tarack,
- III. üteg parancsnoka Szopkó hadnagy,
hat 3 fontos ágyú,
- IV. üteg parancsnoka Jancsó hadnagy,
egy 6 fontos ágyú,
egy 7 fontos tarack,
- V. üteg parancsnoka Sándor hadnagy,
két 6 fontos lovaságyú,
egy 7 fontos tarack.

A IV. ütegtől hiányzott egy 6 fontos ágyú, amelyet Kassán elvezítettek. A tüzérségről készült kimutatás ütegeknek veszi a IV., V.-et is, de ezek csak félütegek voltak. Az ütegek feltöltöttsége alacsony volt, a III. üteg ötvenöt főből, az V. üteg összesen huszonhárom főből állt. Az egész tüzérség mindösszesen 192 főt foglalt magába.⁸⁷ Ezen összes tüzérség azonban nem állt Mészáros rendelkezésére, mert öt löveg Lőcsén, négy Varranón és kettő Tornán volt kikülönítve.⁸⁸

Észak-Magyarországon az említett Pulszky Sándor, majd Mészáros által vezetett hadtesten kívül több helyen állt fel különböző nagyságú haderő. Ezek általában rendelkeztek kisebb-nagyobb tüzérséggel. Ezek közül a legjelentősebbek a Benicky Lajos bányavidéki kormánybiztos által felállított ütegek voltak.

Benicky az észak-magyarországi nemzetiségi mozgalmak féken tartására már októberben felszereltetett hat löveget, melyekhez a tüzérek is kiképezte. Ezen lövegek azonban régi, a cs.kir. hadseregben nem rendszeresített lövegek voltak. A két 6 fontos mellett hét 4 fontos és hét 2 fontos löveggel rendelkezett.⁸⁹ Ezen lövegek már kevésnek bizonyultak, amikor a cs. kir. csapatok támadtak a Felvidékre, így Karl Frischeisen alezredes, majd Baltasar Simunich altábornagy támadása idején. Ezért bízta meg az OHB Beniczkyt november 11-én, hogy további két üteget szervezzon, egy mozgó- és egy a bányavárosokban maradó üteget.⁹⁰ A feladatot, valamint a kezelők kiképzését is rövid időn belül megoldotta. December elején

⁸⁶ HL 1848-49. 5/557. December 18.

⁸⁷ HL 1848-49. 6/70. és a 6/160.

⁸⁸ Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár. Összeállította: Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. 305. Szemere jelentése az OHB-nak 1849. január 1-jén. Mészáros emlékirataiban 20 lövegről írt, egy 6 fontos gyalog-, egy 3 fontos és egy fél lovasütegről. Mészáros Lázár emlékiratai. Közrebocsátotta Szokoly Viktor. Pest, 1867. I. k. 327. Asbóth Lajos 25 lövegről, másfél 5 fontos, egy három fontos és egy fél lovasütegről tett említést. Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. Pest, 1862. II. k. 47.

⁸⁹ Steier Lajos: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. Budapest, 1924. 235. (a továbbiakban: Steier)

⁹⁰ Steier 70.

a Frischeisn alczredes újabb támadásának elhárítására összegyűjtött seregekhez, melynek hét lövege volt, Beniczky is elküldte a hét besztercei, négy selmeci és négy lévai lövegét. A lövegek úrmérete teljes változatosságot mutatott, a beszterciek között másfél fontosak is voltak. Beniczky tervei közt szerepelt egy bányavidéki nehézüteg mozgathatóvá tétele is.⁹¹ A fenti ütegek azonban inkább tekinthetők nemzetőrségi tüzérségnek, mint honvédszervezeteknek.

Az erdélyi főparancsnoknak, Anton Puchner altábornagynak 1848 végén a főhadereg szervezésén kívül talán legfontosabb feladata volt – a magyar kormánnyal való szembehelyezkedése után – az erdélyi sereg megszervezése.

Az 5. tüzezczered egy százada Erdélyben állomásozott, ami megfelelő lehetőséget biztosított volna a tüzerütegek felállítására. Puchner azonban nem engedte ki kezéből az irányítást és megalakított hét 6 fontos és egy 3 fontos üteget, amellyel több mint 11 000 fős hadercjét támogatta.

Ezzel szemben november végén Baldacci Manó czredes alig 3670 fős hadercjét két üteg támogatta.⁹² A lövegek száma december elején is mindössze huszonegy volt, ami a nemzetőrökkel együtt számított 14 400 fős hadcró számára rendkívül kevés volt.⁹³

A helyzet nem javult december közepéig sem, ezért is fordulhatott elő, hogy Czetz János őrnagy csapatait Erdélyből Puchner, és a hozzá csatlakozó felkelő csapatok kiszorították. Bem megérkezéskor a magyar sereg megviselten, de hadrendjét megtartva állt Erdély határainál. Az időközben csatlakozott nyolclöveges 6 fontos üteggel együtt a következő erők álltak Bem rendelkezésére:⁹⁴

- Csucsán és a Feketetón Riczko Ignác őrnagy parancsnoksága alatt 22 000 gyalogos, 345 lovas és tizenegy ágyú állt;

- Krasznán Tóth Agoston a 31. honvédszászlóaljjal és két ágyúval rendelkezett;

- Zsibón Kemény Farkas őrnagy két nemzetőri zászlóaljjal és szintén két ágyúval állomásozott;

- Nagybányán az 1500 fő gyalogos és egy osztály Vilmos huszár állt, itt nem volt löveg.

Bem kezdetben tehát tizenöt löveggel rendelkezett, amelyhez azonban egy újabb 6 fontos és egy 3 fontos üteg érkezett.⁹⁵

Ezen időszakban a Székelyföldön is megkezdtek a tüzérség megszervezését. Itt a legnagyobb gondot a lövegek hiánya okozta, amit azonban Gábor Áron és Turóczy Mózes lövegcső öntéssel sikeresen megoldott. November-december folyamán egy másfél fontos rézágyút, két 6 fontos vaságyút és négy 3 fontos rézágyút öntöttek és láttak el megfelelő felszereléssel. Ezen lövegek vettek részt Háromszék önvédelmi harcában.⁹⁶

Az országban máshol szerveződő kisebb egységek nagyságuk függvényében rendelkeztek a fent említetteken kívül is néhány löveggel. Az éppen megszűnő ONHt december 3-i rendeletére beküldött jelentések alapján – leszámítva a várak tüzérségét – 233 löveg állt a feladunai, a drávai, a bácskai, a bánáti, az aradi és az erdélyi seregnél. Ehhez hozzáadva az ország északkeleti megyéiben harcoló csapatok huszonhét lövegét, a székelyföldi tüzérség hét lövegét, illetve a Pesten elkészült hetvenhat löveget, összesen 343 szervezetszerű löveget számlált a magyar honvédsereg december végén.

⁹¹ Steier 84. és 649.

⁹² KLÖM XIII. 591. Czetz János jelentése.

⁹³ KLÖM XIII. 709.

⁹⁴ Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli Makray László. Pest, 1870. 119.

⁹⁵ Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 54.

⁹⁶ 1848-49. TL, 1895. augusztus 15. Bodola Lajos: A székelyágyúk története. Továbbá: Egyed Ákos: Háromszék 1848-49. Bukarest, 1979. 111.

Az 1848 végére kialakult tűzérsszervezet a magyar hadsereg akkori állapotának megfelelő volt. A legfelső szintű vezetést a hadügyminisztérium egyik osztálya látta el, ahol együtt kezelték a tűzértség és más fegyvernemek fegyverekkel és lőszerekkel való ellátását, valamint a tábori és a vartűzértség szervezeti és fenntartási ügyeit. Ezen területek együttes kezelését az indokolta, hogy a lőszergyártás akár gyalogsági, akár tűzérzfegyverről volt szó, tűzértisztek irányítása alatt állt. Ez az osztály felügyelte az Újépületben létesített lőszergyárat, a fegyvergyárat, az öntödét. Innen osztották el az elkészült hadianyagot, a csapatok igényei, illetve az OHB rendeletei alapján. Ez utóbbi azonban rendszerint a hadügyminisztériumból felterjesztett javaslatok alapján történt. A tűzértség felszerelésével kapcsolatban még egy minisztériumi osztály, az Újoncozási és pótlóvázási osztály játszott jelentős szerepet. Ennek az osztálynak kellett az ütegekhez és a tűzértartálékokhoz a szekerészeket biztosítani, valamint megfelelő számban hámos- és hátslovakat.

Az országban harcoló csapatok felszerelésével kapcsolatban előzetesen kimunkált tervszerű tevékenységről nehéz lenne beszélni. Szeptemberig a Délvidéken harcoló csapatok ellátása az 5. tűzérzred részéről még minden tekintetben megfelelt az érvényben lévő elveknek. A kiindított ütegeket úgy állították össze, hogy arányban legyenek a gyalog-, illetve a lovas, valamint a nehézütegek. A Jellačić, majd Windisch-Grätz ellen szervezett sereg esetében már a minél gyorsabb felszerelés volt a cél. Ahogy egy üteg összeállt, indították a hadszíntérre, és ezt elsősorban a löveg felszerelése és a megfelelő fogatok kiállítása határozta meg. Különösen októbertől már néhány napos kiképzés után a tűzéreket ütegekhez osztották be.

A sietség ellenére a főhadsereg tűzértségének összetétele arra utalt, hogy az ütegek összeállításában igyekeztek figyelembe venni a szervezési elveket. Ezt lehetővé tették a rendelkezésre álló lövegek is. Ezen időszakban javította a lehetőségeket a még nagy számban rendelkezésre álló lóállomány is, amelynek következtében a lovasütegek aránya magasabb volt mint a szembenálló félnél. A főserg tűzértsége november közepén arányaiban és nagyságában is helyes szervezettséget mutat.

Lényegesen kedvezőtlenebb volt ugyanakkor a helyzet a mellék hadszíntereken, ahol kevesebb löveg küldésére volt lehetőség, teljesen felszerelt üteg pedig már alig jutott. Ezeken a területeken ugyanakkor minden lehetőséget megragadtak a tűzércek és a lövegek számának növelésére, helyi öntödékben készített lövegekkel, régiek igénybevételeivel, a nemzetőri tűzértség mozgósításával, az ellenségtől való zsákmányolással igyekeztek növelni harcértéküket. Itt már nem elsősorban a tudatos, a rendelkezésre álló haderőnek megfelelő tűzértség szervezése volt a cél, hanem az, hogy minél több lövegük, ütegük legyen. Az első év szervezőmunkája mindenképpen sikeresnek nevezhető, ezt 1849 eseményei igazolták.

Melléklet

A Fel-Dunai Hadsereg Tüzérsége
1848. november 24.⁹⁷

Szám	Minősítés	ü	Parancsnok	3	6	12	7	Állomás
1	honvéd	l	Temper hdgy.		6		2	Zorndorf
2	honvéd	l	Kramper hdgy.		4		2	Neusidl
3	német	l	Helm szds.		4		2	Pozsony
4	honvéd	l	Faváry hdgy.		6		2	Köpcsény
5	honvéd	l	König hdgy.		6		2	closztva
6	honvéd	l	Fischer hdgy.		6		2	Pozsony
1	honvéd	gy	Gruber fhdgy.		3		1	
2	honvéd	gy	Sztrakonitzky szds.		6		2	
3	német	gy	Jungwirth szds.		4		2	
4	honvéd	gy	Harsay fhdgy.		6		2	Pozsony
1	honvéd	12 f	Kovácsy hdgy.			4	2 hosszú	Komárom
2	német	12 f	Schmidt hdgy.			4	2	Pozsony
1	honvéd	Schöller hdgy.		L ő s z e r - t a r t a l é k				Pozsony
2	német	Baumgartner hdgy.						Pozsony
3	honvéd	Grüll tüzm.						Parndorf
Fő	német	Veilgeni szds.						Komárom
1	Ivánka	Friwisz szds.			3		1	Pozsony
2	Kosztolányi	Makk hdgy.			3		1	Pozsony
3	pozsonyi	Wagner szds.		6	3			Pozsony
4	3 fgy.	Imely hdgy.		4				Pozsony
	Összesen :			10	60	8	23+2	
	Mindösszesen :			103				

⁹⁷ MOL H2 1848:5510, Pozsony, november 24.; l=lovás, gy=gyalog

TAMÁS CSIKÁNY

*The organization and organizational development of revolutionary
[honvéd] artillery in 1848*

One of the most difficult tasks of organizing the Hungarian army in 1848 was the establishment of the artillery. The work done was, on the other hand, in proportion with the praises this branch received not only from its leaders but from the enemy as well. They went as far as claiming that the batteries of the Hungarian army were handled by French gunners.

The *honvéd* artillery was organized after the Austrian model; it was a similar organization, containing similar organs. This was natural since that was what the organizers knew. However, the organization of the Imperial and Royal artillery was extremely complicated. Apart from "combat" troops, it included the system of storerooms [*szerházak*] storing and handling weapons and munitions. The artillery also included the so-called garrison or fortress artillery units.

The organization of the Hungarian artillery started in May 1848, using the Fifth Austrian Artillery Regiment as a basis. That is where the officers, the instructors and even the batteries came from. In order to speed up the process of learning the tasks that were regarded as very complicated in those days, usually young people from professional families, or men with mechanical knowledge were recruited as gunners. This proved to be the proper approach, and the first batteries were set up by early September. These would perform very well later, already in the battle of Pákozd on September 29. The batteries were set up, one after the other in Pest, but the *honvéd* army also had a few batteries from the Fifth Austrian Regiment, as well as gunners from the militia and other artillery units set up at various other places. After their unification in November, however, the batteries were uniformly treated.

The batteries and equipment of the Hungarian artillery met the requirements of the day. Its organization was different from that of the Austrian artillery, but this was justified by later events. The calibres of the batteries as well as the proportion of foot and mounted batteries were also in accordance with the principles of the times. The Hungarian army was able to maintain the important indicator of having three or four batteries to every one thousand troops. The artillery was able to provide adequate support for the troops and the formation of battle orders fit for contemporary conditions.

The organization of the Hungarian artillery was an outstanding achievement of the establishment of the *honvéd* army.